

**КРАЄЗНАВЧО-ОСВІТНЯ ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ
У НОВОРОСІЙСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (XIX ст.)**

На сьогодні, вища освіта зазнає радикальних змін. Інтенсивні процеси її реформування зумовлюють необхідність національного відродження, та інтеграції у європейський і світовий освітній простір. Необхідною передумовою цього є збереження традицій вітчизняної освіти і примноження національних надбань. У реалізації поставленого завдання особливе місце відводиться питанню краєзнавчо-освітньої підготовки фахівців у вищих навчальних закладах України, яке спрямоване на виховання патріотизму, любові до своєї Батьківщини, до свого народу, до свого краю.

Теоретико-методичні засади освітнього краєзнавства у своїх працях розробляли О.С. Барков, В.В. Борисов, М.П. Мілонов, А.В. Даринський, Ю.Ф. Кононов, В.П. Корнєєв, М.Ю. Костриця, А.М. Разгон, М.Г. Стельмахович, І.Т. Прус, А.Й. Сиротенко, В.В. Обозний та інші.

Педагогічні основи шкільного краєзнавства, особливо дидактичний аспект, знайшли відображення у працях В.С.Бугрія, М.П. Откаленка та О.Я. Савченко.

Назріла потреба об'єктивно переосмислити, проаналізувати і висвітлити позитивний досвід минулого з питань краєзнавчо-освітньої підготовки фахівців у вітчизняних вищих навчальних закладах в контексті сучасних суспільних змін. З огляду на викладене, ми пропонуємо звернутися до історичного досвіду краєзнавчо-освітньої підготовки фахівців у Новоросійському університеті, яка здійснювалася протягом XIX ст. Винесені уроки минулого можуть послугувати прикладом, або застереженням для реформаторів сучасності.

Мета дослідження – здійснити науковий аналіз краєзнавчо-освітньої підготовки фахівців у Новоросійському університеті, яка проводилася протягом XIX ст.

Відповідно до мети, визначено такі завдання дослідження:

- проаналізувати стан досліджуваної проблеми в історико-педагогічній літературі;
- з'ясувати основні тенденції здійснення краєзнавчо-освітньої підготовки фахівців у Новоросійському університеті в досліджуваній період;
- показати позитивні напрями краєзнавчо-освітньої підготовки фахівців у діяльності представників Новоросійського університету для українських навчальних закладів у вище зазначений період, обґрунтувавши можливості творчого застосування їх історичного досвіду.

Протягом XIX ст. освітнє краєзнавство Одеси розвивалося на базі, фольклористики, етнографії, та історії. У квітні 1839 р. розпочало свою краєзнавчо-пошукову діяльність Одеське наукове Товариство історії та старожитностей, в якому активно працювали професори майбутнього Новоросійського університету. Основними краєзнавчими напрямками їх роботи була – археологія, історія, етнографія, фольклористика, географія, та статистика Степової України і Криму. В роботі Товариства брали участь такі відомі українські діячі: М. Кір'яков, Д. Княжевич, М. Мурзакевич, А. Скальковський, А. Стурдзе, Д. Яворницький та інші. В 1840 р. Товариство заснувало Музей старожитностей, а згодом архів та бібліотеку. Заснування вище названих закладів мало надзвичайно важливе просвітницьке значення для тогочасного місцевого населення.

Перших вісім років свого існування Товариство не опубліковувало наукових праць, і лише починаючи з 1844 р. поступово у світ виходить п'ять томів "Записок", які містили понад 150 краєзнавчих статей. Завдяки їх плідній діяльності, у 1884 р. саме в Одесі був проведений VI Археологічний з'їзд, присвячений розгляду краєзнавчо-освітніх питань. Фундаментальні праці членів Товариства в подальшому послугували основою для поглиблення досліджень старовини Причорномор'я, а також були залучені в навчально-виховний процес Новоросійського університету.

Вітчизняний педагог Д. Яворницький – один з членів наукового Товариства, відзначився вмінням зіставляти письмові джерела з першими польовими матеріалами. Під час експедицій на місця Запорозької Січі йому вдалося зібрати цінні дані, та з допомогою своїх вихованців їх обробити. Ось як оцінив І.Я.Франко у рецензії на книгу "Запоріжжя в залишках старовини и переданнях народу" краєзнавчий характер цієї праці: "...автор розповідає про свою тему у формі опису... місцевості і природи,... старожитностей і запорозьких пам'яток..." [11: 333].

Російська влада проаналізувавши всю вагомість освітньо-краєзнавчої діяльності професора Яворницького у підготовці студентської молоді, звинуватила вченого у "пропаганді сепаратизму".

За двадцять років до відкриття університету, природні і соціально-економічні проблеми регіону розробляли такі професори Рішельєвського ліцею як: Х.Г.Гассгаген, І.П. Сокальський, та А.Д. Нордман. Так, останній у 1837 р. видав працю "Про місто Одеса в природничо-дослідницькому відношенні" [1: 46].

Аналізуючи освітню ситуацію у Новоросійському краю ще до заснування університету у 1857 р. М. Пирогов зазначав, що навчально-виховний процес тут спрямований на формування односторонніх спеціалістів. Це педагог пояснював тим, що в гімназіях учні 4 класу мають змогу обирати ту чи іншу галузь знань, яку вони хочуть вивчати (стародавні мови або правознавство). У вищому навчальному закладі – ліцеї, навпаки, освіта має лише енциклопедичний характер, в результаті чого випускники не можуть використати своїх знань на практиці. Така ситуація змусила Пирогова звернутися до міністра народної освіти з проектом про перетворення Одеського ліцею на вищий навчальний заклад. Відомий учений був переконаний, що для створення нового навчального закладу є всі необхідні ресурси, представлені "місцевістю самого краю" [8: 172].

Особливе місце, на думку Пирогова, у кожному університеті повинна займати кафедра географії, яка б зв'язала окремі галузі природознавства краю і послугувала основою для вивчення його історії і статистики. Викладачами цього предмету, за словами педагога, повинні бути випускниками фізико-математичного факультету, які вивчали явища природи, та можуть проаналізувати рівень суспільного розвитку, звертаючи увагу на етнографічний елемент.

Відкриття Новоросійського університету відбулося 1 травня 1865 р. Цей період в історії розвитку краєзнавства

характеризується передусім розвитком регіоналізації досліджень.

З 1865 р. активно розгорнув краєзнавчі дослідження у Новоросійському університеті випускник Київського університету св. Володимира, один з провідних викладачів, професор кафедри історії російського права, а з 1869 р. – ректор університету, Федір Іванович Леонтович. Один з вихованців професора так описував свої враження, що залишилися в нього після лекцій професора: "Читав він ясно, іноді дещо швидко, але разом з тим з такою теплотою і любов'ю до свого предмета, що він, здавалося, мимоволі закликав своїх слухачів йти по вказаному шляху вивчення правового життя своєї Батьківщини, любов до якої зростала у міру того, як відкривалося перед очима молоді це правове життя їх, Вітчизни" [6: 90]. У своїй педагогічній діяльності вчений дотримувався думки, що не має потреби "обмежувати студентів заучуванням лекцій...", необхідно створити сприятливі для них умови, щоб вони мали можливість знайомитися зі своїм краєм самостійно, здійснюючи систематичні дослідження [6: 107]. З цією метою Леонтович ініціював спроби добитися від Міністерства освіти виділення коштів на заснування обсерваторії, та історичного архіву при університеті [7: 174].

Він стверджував, що талановиту молодь, яка має глибокі науково-краєзнавчі знання, не слід довго тримати поза університетом, наприклад, вчителями гімназій, а потрібно якомога швидше залучати до діяльності в університеті, "де вона не загубиться для науки" [6: 105].

Аналізуючи діяльність Леонтовича в Новоросійському університеті бачимо, що він зумів продемонструвати гідний поваги приклад поєднання високих адміністративних якостей з плідною педагогічною працею. Його діяльність у вищій школі мала велике значення для становлення традицій дослідження рідного краю у вищих навчальних закладах Південної України.

На базі університету у 1871 р. було засноване Товариство природодослідників, яке займалося вивченням краєзнавчих особливостей території Причорномор'я. В 1882 р. Товариство звернулося до діючого керівництва з проханням відкрити Вищі жіночі курси. Слід зауважити, що на це прохання керівництво університету відреагувало позитивно.

Приват-доцент Антон Сиявський у 1894 р. вперше в царській Росії запровадив читання економічної географії України на Вищих жіночих курсах в Одесі і в Новоросійському університеті. Викладаючи географію в університеті і на жіночих курсах, професор опирався на "мальовничий" напрямок в географії. Його суть полягала в необхідності наочного відображення ландшафтів краю, представленні "малюнків природи краю" добірною мистецькою мовою для того, щоб "просторові географічні уявлення глибоко і всебічно фіксувалися".

У своїх педагогічних поглядах Сиявський цілком підтримував Песталоцці, який наголошував на тому, що закони виховання повинні бути тотожними законам розвитку самої природи. Намагаючись віднайти закони, яким повинен підлягати розвиток людського духу у взаємодії з силами природи краю, педагог щораз переконувався в ґрунтовності принципу наочності, як основи всякого пізнання. Професор наголошував, що контакт вихованців з краєм в процесі навчання, виховання і всієї життєдіяльності має надзвичайно важливе значення. Найближче природне оточення сприяє формуванню гармонійної у психологічному відношенні особистості, забезпечує набуття здатності розуміти його "живу мову", та впливає на розвиток екологічного мислення.

Викладаючи в університеті Антон Степанович зазначав, що виховання повинно бути більш національним у доброму розумінні цього слова. Ученого дуже непокоїла думка про те, що молоде покоління мало знайоме з історією свого краю, та його національними героями. Професор стверджував, що: "...ми забули історію нашого Запоріжжя, героїчна боротьба якого не міф, не казка, а одне з безприкладних явищ в історії..." [9: 182].

Для вищої школи вчений склав "Програму краєзнавчого економ-географічного дослідження", завдяки якій краєзнавчий курс в університеті повинен був бути стислим, та водночас з чітко сформульованими і графічно фіксованими висновками. Педагог пропонував характеризувати край за таким планом:

- обґрунтування основної спеціалізації народного господарства виділених меж краю;
- природно-географічна оцінка природно-ресурсного потенціалу краю;
- соціально-економічний аналіз розвитку краю, та його історичних передумов;
- вивчення трудового складу населення краю;
- дослідження структури краю, стану господарства в цілому;
- визначення місця краю в народногосподарському комплексі;
- виявлення підрайонів в межах краю, на основі їх характеристик;
- аналіз культурно-економічних ландшафтів краю.

Окрім викладацької діяльності, учений активно проводив науково-краєзнавчі дослідження території Придніпров'я, на території якої він працював з 1901 р. Найпомітнішими серед них є: "Дослідження території Дніпрельстану" (1929); "Дніпрельстан і сільське господарство на території, що буде затоплено (Нарис)" (1927); "Про утворення заповідника на території Дніпрельстану, що її буде затоплено" (1928); "Економічні зрушення в Степовій Україні: Велике Дніпрянське будівництво (Дніпрельстан) та "До руху населення в Степовій Україні (Зрушення серед менонітів): Нарис" (дві останні праці – неопубліковані). Як бачимо з вище поданих праць, Антон Степанович був дуже занепокоєний будівництвом Дніпровського водосховища. Автор у одній із своїх праць з болем в серці зауважував, що через це водосховище колись зникне назавжди територія, що була історичним шляхом давньої культури, а разом і музей своєрідної краси природи.

Ось якими словами описував А.Сиявський "Дніпрові пороги" аналізуючи світліни, зроблені академіком Д. Яворницьким: "Дніпро могутній, широкий, повноводний, багатий на рибу. Дніпро з його розкішними зеленими долинами, несходимими плавнями, повними всякого птаства, звіру та, в минулому, лісу, - цей старий Дніпро, повний краси природи і пам'яток старовини за кілька років цілковито зміниться. Фотографії його порогів, що подано Д.І. Яворницьким, скель, берегів, що заллються, залишаться на спогад майбутнім поколінням разом з талановитим описом давнього їх дослідника..." [9: 166]. Слід зазначити, що саме Сиявський запропонував Яворницькому зафіксувати за допомогою фотокарток унікальні природні пам'ятки цієї крайової перлини.

Надзвичайно цінний внесок у розвиток освітнього краєзнавства зробив професор відділу природничих наук фізико-математичного факультету Гаврило Іванович Танфільєв. Науковий світогляд майбутнього вченого сформувався під

впливом потужних наукових шкіл ботаніка А.Бекетова і ґрунтознавця В. Докучаєва [2]. Ще в 1889 р. під час комплексної експедиції Полтавської губернії, яку очолював Докучаєв, Танфільєв довів, що будь-які зміни в гранулометричному складі ґрунту ведуть до змін рослинного покриву і географічної зональності, та обґрунтував гіпотезу безлісся степів.

Влітку 1889 р. Танфільєв здійснив спеціальну експедицію в такі міста, як Харків, Кременчук, Київ, Рівне та ін., під час якої професор визначив, що південний кордон мохових боліт співпадає з межею розподілу ландшафтних зон. Для цієї експедиції вчений попередньо розробив спеціальну програму дослідження боліт, яка містила 10 питань. Свідченням краєзнавчого характеру цієї програми слугують такі питання: "Які є види торфу в цій місцевості?", "Яка місцева номенклатура боліт?", "Як використовують місцевий мох і торф?" [10: 37].

У 1891 р. вчений вирушив у експедицію досліджуючи територію Українського Полісся. Свої враження від усього побаченого педагог виклав такими словами: "Одноманітний плоский рельєф... насичені вологою ґрунти... велика кількість рік... озер ... і плоскі вододіли знищують кордони басейнів ... деяких рідкісних видів рослин і тварин серед флори і фауни..." [10: 38]. За результатами експедиції Танфільєв видав фундаментальну працю "Болота і торф'яники Полісся" [10: 39].

Слід зауважити, що професор досліджував не лише територію північно-східної та східної частини України, але і територію Одеської області. Свідченням цього є праця "Головні фізико-географічні райони Одеської області", в якій вчений виділив такі райони: причорноморські і придніпровські рівнинні буроземні й каштанові степи; чорноземні степи; середньо-степові рівнинні чорноземні степи; лісостеп; балтський передстеп або лісостеп; низинне придніпровське Полісся; піски лівобережжя Дніпра; солонуваті землі західної і південної частин Дніпровського повіту; плавні Дністра, Дніпра, Буга та їх приток.

Високий рівень педагогічної майстерності проявив професор Танфільєв у вищій школі. Зібрані під час навчальних екскурсій та експедицій матеріали педагог використовував під час лекційних занять, як засіб наочності [5: 18]. Учений заснував при Новоросійському університеті географічний кабінет, який був обладнаний найсучаснішими приладами. При зразковому кабінеті було створено географічну бібліотеку, в якій лівову частку друкованих матеріалів складала література краєзнавчо-географічного напрямку. Окрім, літератури, тут були зібрані цілі комплекти старовинних і нових різномасштабних карт, планів та схем [2:151]. Завдяки діяльності професора, дещо пізніше, кафедра географії при Новоросійському університеті була визнана найкращою в Російській імперії.

Викладаючи у вищій школі загальне землезнавство, фізичну географію, та країнознавство, професор зіткнувся з проблемою відсутності підручників і навчальних посібників з даних дисциплін. Для вдосконалення навчального процесу, вчений підготував багатотомну монографію "Географія Росії".

Окрім, досить насиченої науково-педагогічної діяльності професора в університеті, Танфільєв був ще членом, а згодом і президентом Новоросійського Товариства природодослідників. Також, він очолював відділ природно-історичних досліджень Одеської обласної сільськогосподарської станції.

За значний внесок у розвиток освіти і науки Г.І. Танфільєв був нагороджений двома золотими медалями – імені П.П. Семенова-Тян-Шанського, та Російського географічного товариства.

З 1884 р. на кафедрі фізичної географії Новоросійського університету розгорнув свою освітньо-краєзнавчу діяльність і О.В. Клосовський. Випускник Київського університету св.Володимира організував створення на морському узбережжі новітньої магнітно-метеорологічної обсерваторії, яка з 1894 р. розгорнула дослідження всієї території Південно-Західної Росії. Результати дослідження вчений публікував у "Метеорологічному огляді".

Заснування метеорологічної обсерваторії мало надзвичайно важливе науково-педагогічне значення для розвитку краєзнавства в Україні. Практичне значення прогнозів погоди для крайових потреб проявлялося у використанні інформації пілотами, капітанами морських суден, агрономами, фермерами, геодезистами, топографами, мандрівниками, туристами і альпіністами. Студентська молодь отримуючи метеорологічні показники в числовому вигляді вчилася їх аналізувати, знаходити своєрідні закономірності, пояснювати протікання на території краю тих чи інших природних явищ, передбачати зміни погодних умов і визначати їх вплив на розвиток господарського комплексу.

У 1891 р. Клосовський заручившись підтримкою з таким професорами, як М. Андрусов, та М. Зелінський організував і провів чорноморську морську експедицію. Під час цього дослідження вчені вперше виявили глибини понад 2200 м і наявність у морських акваторіях сірководню [1: 46]. Дещо пізніше, професор М. Андрусов завдяки проведеній експедиції зумів довести, що в попередні геологічні епохи Чорне і Каспійське море являло собою єдине комплексне море.

Цікавим є той факт, що ще за життя Клосовського в 1902 р. Президія Російської академії наук присвоїла ім'я професора метеорологічній мережі Південно-Західної Росії, і лише після його смерті в Одесі було видано підручник О. Клосовського "Основи метеорології". Член-кореспондент Російської академії наук у передмові до цієї праці зазначив, що ім'я Клосовського "... пов'язане з історією метеорології кінця XIX – початку XX віків, особливо незабутньо відбилосся у літописах метеорології Півдня Росії..." [4, XXXIV].

Надзвичайно велике почуття любові до рідних просторів і своїх земляків повсякчас зігривало Клосовського про що свідчать такі слова вченого: "Шлю синівський привіт рідній землі, яку природа щедро осипала всіма своїми дарами... радий встановити нерозривний зв'язок із земляками... в їх плідних трудах бачу славне майбутнє ... краю" [4, XXXVII].

Слід зауважити, що правильно налагоджена освітньо-краєзнавча система в Новоросійському університеті принесла бажані результати. Так, випускник вище названого університету П. Бучинський більшу частину свого життя присвятив краєзнавчим дослідженням. Шістнадцять років вчений був секретарем Товариства природодослідників, а з 1901 р. став його президентом. Професор був організатором регулярних екскурсій по території південної частини Російської імперії, і учасником комплексного дослідження чорноморських лиманів. Слід зазначити, що Бучинський заснував на березі Чорного моря зоологічну станцію, метою діяльності якої було – проведення систематичних досліджень за представниками фауни Одеської затоки.

Професор був не лише талановитим науковцем, але і педагогом. Працюючи в університеті Бучинський організував біологічний гурток, лекційний комітет для поширення краєзнавчих знань, читав краєзнавчі лекції для вихованців училищ, жіночих гімназій, Вищих жіночих курсів. За значний внесок в освітньо-краєзнавчу скарбницю Одеси його було обрано почесним членом Товариства і видано на його честь окремий випуск "Записок Товариства" [3].

Проаналізувавши функціонування системи підготовки спеціалістів в Новоросійському університеті протягом XIX ст.

бачимо, що професори доклали чималих зусиль для формування справжніх фахівців. Вони не лише викладали студентам цілий комплекс дисциплін з краєзнавчими елементами, але й залучали своїх вихованців до самостійних краєзнавчих досліджень шляхом розвитку потужної краєзнавчо-матеріальної бази, через заснування при університетах краєзнавчо-наукових товариств тощо. Підвищення якості викладання дисциплін краєзнавчого змісту було зумовлене систематизованістю, наочністю, поєднанням різних форм й методів навчання і виховання, а також уведенням нових навчальних дисциплін краєзнавчого спрямування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амброз Ю.А., Швец Г.И. География в Одессе // Одесі – 200: Матеріали міжнар. наук.-теорет. конф., присвяченої 200-річчю міста. – Ч.П. – Одеса, 1994. – С. 45-49.
2. Бездрабко В.В. Часопис "Краєзнавство" та краєзнавча справа в Україні (кінець 1920-х – початок 1930-х рр.): Монографія. – К., Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М.І., 2005. – 224 с.
3. Державний архів Хмельницької області. Особова справа П.Бучинського. – Ф. Р. 302. – Оп. 3. – Спр.17. – Арк. 3-11.
4. Кловський А.В. Основы метеорологии. – 3-е изд. – Одесса, 1918. – 528 с.
5. Лебедев В.Б. Г.И. Танфильев, его научная и педагогическая деятельность // Записки Одесского общества естествоиспытателей / Под ред. А.К. Алексеева. – Одесса, 1928. – Т. XLIV. – С. 1-26.
6. Михальченко С.И. Ф.И. Леонтович - деятель науки и просвещения // Российские университеты в XIX – начале XX века. Сб. ст. / Отв. ред. В.И. Чесноков. – Воронеж: Из-во Воронежского ун-та, 1996. – С. 90–107.
7. Музичко О.Є. Внесок професорів Новоросійського університету у розвиток архівної справи в Одесі у другій половині XIX - на початку XX ст. // Південний архів. – Історичні науки. – Вип. 7. – 2002. – С. 174–179.
8. Пирогов Н.И. Избранные педагогические сочинения. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1953.- 752 с.
9. Синявський А.С. Вибрані праці. – К.: Наукова думка, 1993. – 256 с.
10. Танфильев Г.И. Болота и торфяники Полесья. – СПб., 1895. – 43 с.
11. Франко І. Яворницький Д.И. Запорожжє в остатках старини и преданиях народа // Зібрання творів: У 50-ти томах. – К., 1980. – Т.27. – С.333.

Подано до редакції 12.08.09.

РЕЗЮМЕ

На основі аналізу джерельної бази з даного напрямку, у пропонованій статті окреслено основні аспекти краєзнавчо-освітньої підготовки фахівців у Новоросійському університеті, яка здійснювалася протягом XIX ст.

Ключові слова: краєзнавчо-освітня підготовка фахівців, науково-краєзнавчі дослідження, освітньо-краєзнавча діяльність, науково-краєзнавчі знання.

Т.Ю. Радьо

КРАЕВЕДЧЕСКО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ПОДГОТОВКА СПЕЦИАЛИСТОВ В НОВОРОССИЙСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ (XIX ВЕК)

РЕЗЮМЕ

На основе анализа литературной базы из данного направления, в данной статье охарактеризовано главные аспекты краеведческо-образовательной подготовки специалистов в Новороссийском университете, которая проводилась на протяжении XIX века.

Ключевые слова: краеведческо-образовательная подготовка специалистов, научно-краеведческие исследования, образовательно-краеведческая деятельность, научно-краеведческие знания.

T.Yu.Radyo

LOCAL LORE EDUCATIONAL TRAINING OF SPECIALISTS INNOVOROSIYSK UNIVERSITY (XIX CENTURY)

SUMMARY

On the basis of analysis of literary on the given direction, the article characterizes some main aspects of local lore training of specialists at Novorossiysk University held in the XIX century.

Keywords: local lore educational training of specialists, scientific local lore study, local lore educational work, scientific local lore knowledge.